

уровень соответствия действующего избирательного законодательства Украины мировым стандартам.

Ключевые слова: выборы, демократия, демократические принципы выборов, избирательное законодательство.

Essence of democratic principles of elections is exposed in the article. The legal aspects of democratic elections are analysed in a foreign legislation and on the basis of comparison the level of accordance of current electoral legislation of Ukraine to the world standards is certain.

Keywords: elections, democracy, democratic principles of elections, electoral legislation.

УДК 32:001.891.3

ББК 6607

Сергій Вонсович

ДЕСКРИПЦІЯ ЗАСАД ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНЗИТОЛОГІЇ

У статті визначено та проаналізовано періоди, що пов'язані із соціально-політичними перетвореннями, які входять у сферу дослідження політичної транзитології; окреслено зв'язок між теорією модернізації і політичним транзитом; систематизовано інструментарій політичної транзитології та зроблено спробу етимологічного визначення поняття транзиту.

Ключові слова: модернізація, транзитологія, перехід, політична система.

Соціально – політичні зміни, які відбуваються у світі, у тому числі і в Україні, привертають увагу вчених щодо дослідження переходу політичних режимів із одного якісного стану в інший.

Однак, у політологічній науці немає єдиної теорії, що пояснювала б закономірності становлення та переходу до демократії. Більше того, країни, котрі стали на шлях демократичного розвитку, володіючи різним потенціалом і готовністю до змін, намагаються розробити і застосувати різні моделі переходу.

Тому метою даної статті є аналіз проблем, що пов'язані із соціальними перетвореннями, які досліджує політична транзитологія.

Вітчизняна політична наука ще мало займалася дослідженням цієї проблеми. При підготовці даної роботи були використанні праці українських дослідників А.Колодій [5], Ф.Рудича [9], Н.Латигіної [6], Г.Шипунова [15], в яких осмислено етапи проходження в Україні посткомуністичного соціально-політичного процесу. Однак, відсутні комплексні дослідження транзитологічної парадигми у вивченні суспільно-політичних трансформацій. Вчені – політологи близького зарубіжжя, зокрема Росії, значно більше уваги приділяють цьому питанню. Варто виділити праці В.Гельмана [2], А.Мельвіля [7], А.Цыганкова [13], А.Дегтярьова [3], Б.Капустина [4].

Мета дослідження полягає у розкритті передумов переходу дослідження у руслі політичної транзитології.

Зокрема, перехід до демократії після закінчення Другої світової війни був зумовлений визначенням перспективи повоєнного світового розвитку. Критерії розвитку трактувалися в рамках концепції політичної модернізації, тобто осучаснення суспільства на засадах європейського лібералізму, раціоналізму і ринкової економіки.

Зауважимо, що політична модернізація є складовою частиною переходу від традиційного суспільства до сучасного. Тому у науковій літературі розгляд проблеми політичної модернізації проходить у контексті опису загальномодернізаційного процесу в цілому. Якщо ж об'єктом аналізу виступають процеси політичної модернізації, то їх аналіз здійснюється на фоні соціально-економічної модернізації країни.

Спочатку практичне значення теорії модернізації обмежувалося тими країнами, які відстали у своєму розвитку від більш передових держав. На думку російського політолога О.І.Соловйова, теорія модернізації є “сукупністю різноманітних схем і моделей

аналізу, які дозволяють описувати і розкривати динаміку подолання відсталості традиційних держав“ [8]. У такому потрактуванні модернізаційна теорія є науковою основою моделі “навздогінного розвитку”. Оскільки за зразок, еталонну модель розвитку при створенні цієї теорії бралися країни Заходу і передусім США, “навздогінна”, або “відображена” модернізація одночасно повинна бути і вестернізацією, тобто введення як зразку західного укладу суспільного життя.

На наш погляд, можливе і широке трактування даної теорії, яке дозволяє розширити її як історичні, так і геополітичні межі. Для прикладу, скористаємося визначенням явища модернізації стосовно не тільки щодо відсталих країн, але й тих країн, які знаходяться на певному етапі розвитку. Так, за В. Ачкасовим: “В теорії під модернізацією варто розуміти сукупність процесів індустріалізації, бюрократизації, секуляризації, урбанізації становлення системи загальної освіти, представницької політичної влади, прискорення просторової і соціальної мобільності і. т. д., які ведуть до формування “сучасного відкритого суспільства” на противагу “традиційному закритому” [1, с.84].

Отже, мова йде про визначений історично-соціальний транзит, який проходив і проходить у різних країнах під час становлення індустріального суспільства західного типу. У цьому випадку модернізація носить спонтанний, соціальний характер.

Слід звернути увагу на те, що політична модернізація потрактовується як певні процеси, що відбуваються у політичній системі модернізаційного суспільства.

Так, у “Політичній енциклопедії” зазначається, що модернізація являє собою зміни політичної системи, які “.... характеризуються зростанням участі в політиці різних груп населення (через політичні партії і групи інтересів) і формування нових політичних інститутів, поділом влади, політичними виборами, багатопартійністю, місцевим самоврядуванням” [11, с.724].

Аналогічним чином Л.Сморгунов вважає політичну модернізацію “концепцією, що описує перехід від традиційних політичних систем до сучасних. Під останніми, як правило, варто розуміти демократичні ліберальні системи і режими” [12, с.185].

Отже, політичну модернізацію можна визначити як процес зміни у політичній сфері суспільства, що модернізується, внаслідок чого формується багатокomпонентна, різнофункціональна політична система сучасного суспільства.

Концепція політичної модернізації, що виникла у 1950-ті роки, стала основою політичної діяльності США і колишніх колоніальних держав, зокрема Великобританії і Франції, щодо удосконалення політичних систем у країнах Латинської Америки, або створення таких у країнах Азії та Африки, які звільнилися від колоніальної залежності. Стосовно країн Заходу, зазначена концепція відіграла роль теоретичної основи ретроспективного аналізу пройденого ними шляху становлення демократичних політичних інститутів і процедур, формування високої політичної культури і всіх інших структурних компонентів політичної системи.

З огляду на це, відповідно до теорії загальної модернізації, виокремлюються також і типи політичної модернізації. Однак, межа між ними проводиться розпливчато. Найбільш об’єднаний варіант типології політичної модернізації має два типи. Перший – оригінальна спонтанна модернізація, яка характерна для більшості західних країн, що пережили перехід до раціональних суспільних структур у результаті поступового довготривалого розвитку внутрішніх процесів. Другий тип – вторинна, відображена модернізація, яка характерна для країн, які з тих чи інших причин, відстали у своєму розвитку і зараз прагнуть за рахунок використання досвіду передових держав, соціокультурних контактів із центрами індустріальної і постіндустріальної цивілізації здійснити “осучаснення навздогін” [12, с.182].

Проте, як влучно наголошував американський дослідник С.Ліпсет, та нація матиме більше шансів стати демократичною, яка буде економічно успішною.

Однак, як показала практика економічного і політичного розвитку кінця 60-х початку 70-х років, низка країн, що демонстрували економічне зростання на базі розвитку ринкових відносин і нових технологій, вибрали не демократію, а авторитаризм. Типовою стала фрагментарна модернізація, яка простежується у неузгодженості розвитку економічної і політичної сфер. Це пов'язано з тим, що модернізація породжує цілий комплекс соціальних і політичних проблем. Надії на зовнішню фінансову допомогу не завжди бувають виправданими. Різке майнове розшарування, крах очікувань призводять до зростання політичної активності мас, мітингової стихії, що сприяє вибуху суспільної нестабільності. На думку С.Гантінгтона, вибираючи стабільність, політичні еліти роблять ставку на авторитаризм.

Згодом теорія модернізації зазнала суттєвих змін: по-перше, було визнано, що на розвиток країн істотно впливає культурний фактор, історичні традиції, які призводять до неоднакового сприйняття цінностей модернізації; по-друге, країни відрізняються різним обсягом ресурсів, необхідних для модернізації, що робить можливим багатоваріантність переходів до демократії.

У дослідженнях перспектив розвитку демократії позначилися два напрямки. Перший – акцентував увагу на своєрідності кожної країни і ставив питання про можливість типологічної різноманітності моделей демократії.

Якщо в західних теоріях в якості культурних передумов демократії виступає поширення цінностей індивідуалізму, замінюються колективістські і патріархальні типи мислення, то в східних демократіях, як визнають дослідники, західні цінності можуть межувати з колективізмом.

Другий напрямок аналізує теоретичні моделі переходу до демократії. За чого слухним є визначення етапів переходу до демократії.

Перший етап варто віднести до 50-х – 60-х рр., коли проблема політичного розвитку та змін, переходів і трансформацій починає особливо інтенсивно розроблятися. Це пов'язано із політичною активністю в країнах, що розвиваються, проблемами вибору політичного шляху розвитку цими країнами (комуністичного чи капіталістичного). Варто зазначити, що саме тоді з'явилися перші теорії “політичного розвитку” і “модернізації”, “теорії політичних систем” і “теорії залежності”. Вони стали основою для нових наукових напрямків – “порівняльної політології” і “порівняльної транзитології”.

Методологічною основою цих наук стали концепції, розроблені М.Вебером, Ф.Тьоннісом, Т.Парсонсом та іншими. Вони виходили із дихотомічного поділу суспільств на традиційні, що зберігають персоналістичні відношення залежності і сучасні, що засновуються на раціональній організації і функціональній диференціації інститутів. Політичний розвиток сприймався як модернізація – перехід до сучасного суспільства, а модернізація прирівнювалася до вестернізації – рухові за заданим зразком.

Основою теорії модернізації стала робота У.Ростоу “Стадії економічного зростання: Некомуністичний Маніфест”, у якій було виокремлено п'ять основних стадій розвитку:

- традиційне суспільство з примітивною технологією та перевагою землеробства і сімейно-кланових зв'язків;
- перехідне суспільство, що з'явилося як реакція відсталого Периферії на розвиток країн Центру;
- зростання, що пов'язане із індустріалізацією, урбанізацією і накопиченням;
- шлях до вдосконалення багатогалузевої структури економіки;
- суспільство масового споживання, де економічна структура зміщується у напрямку сфери послуг і виробництва споживчих товарів широкого використання.

Згодом вченим було виокремлено і шосту стадію – “пошуку якості” соціального життя. На думку У.Ростоу, вищі фази досягнуті Північною Америкою, країнами Захід-

ної Європи, знаходяться у русі до п'ятої стадії; для усіх інших країн демократія є близькою або далекою перспективою.

Таким чином, модернізація в межах даного підходу визначалась як “вестернізація”.

Другий етап розвитку політичної транзитології розпочинається у 70-ті роки (1970–1991 роки). До цього періоду стає зрозумілим, що процес демократизації не завжди призводить до утвердження сучасної демократії. Тому ряд дослідників пропонують використовувати поняття “демократичний транзит”, що не вказує на обов'язковий перехід до демократії, а вказує на те, що демократизація являє собою процес із невизначеними результатами. У новій науці виділяється, власне, демократизація як процес появи демократичних інститутів і практика консолідації демократії як можливий підсумок демократизації, який вказує на перехід до сучасної демократії на основі укорінення демократичних інститутів, практик і цінностей.

Третій етап розвитку політичної транзитології розпочався 1991 року із виходом у світ книги американського дослідника С.Гантінгтона “Третя хвиля”. У своїй книзі вчений зауважує, що перехідні процеси можна пояснити лише у контексті глобальних змін світових хвиль демократизації. Таких хвиль було три: 1. 1882–1926 рр.: постало 29 демократій, з них – 12 невдало. 2. 1942–1962 рр.: утворено 36 демократій, з них 6 – невдало. 3. 1975 – по теперішній час: 40 демократій, з них 6 – невдало.

Отже, серед політологів кінця ХХ сторіччя все більш актуальними стали теорії “транзитології”. Вчені намагаються змоделювати процеси перехідного (транзитивного) періоду від недемократичних режимів до демократичних і виявити різноманітні фактори, що сприяють чи ускладнюють ці переходи. У рамках зазначеного напрямку виділяються декілька підходів: процедурний і структурний.

Процедурний підхід трактує перехід до демократії більш залежним від практичного вибору при застосуванні конкретних процедур і технологій під час перетворень, що розпочалися, ніж від соціально-економічних і культурних чинників. У рамках цього напрямку можна виокремити теорію раціонального вибору, згідно якої всі політичні процеси детерміновані діяльністю людей, що приймають рішення для отримання очікуваної вигоди. Відповідно перехідний період розглядається як боротьба між прихильниками і противниками змін, результат якої залежить від того, чи зуміють ці групи домовитися між собою і укласти “пакт” щодо вибору нових демократичних правил і процедур.

Структурний підхід аналізує цілий набір економічних, соціальних, політичних і культурних передумов. На відміну від ранніх теорій модернізації, значення цих чинників не абсолютизується. Як стверджує С.Гантінгтон, демократизація в різних країнах містить у своїй основі різну комбінацію чинників, яка призводить до встановлення різноманітних і відмінних між собою демократичних перебудов у різних країнах. Також існують схеми, що поєднують процедурний і структурний підходи. Вони, зокрема, запропоновані російським політологом А.Ю.Мельвілем.

Таким чином, нова галузь знань – політична транзитологія постала як відображення тих політичних процесів, які характеризують сучасне суспільство. Центральним поняттям для транзитології є поняття транзиту, що об'єднує всі форми транзитних процесів, будь-які за формою та змістом, переходи від недемократичного стану до іншого.

Незважаючи на те, що транзитологія ще молода галузь наукового знання, вона пройшла певні етапи у своєму розвитку, що особливо актуально з позиції політичної етимології. Так, у перекладі з англійської – “transition” означає перехідний період, рух суспільства від авторитарних режимів до демократичних. За визначенням А.Мельвіля “транзитологія – субдисципліна порівняльної політології, яка вивчає закономірності

різноманітних і різновекторних політичних трансформацій сучасності і не ставить собі за мету загально прийнятої матриці демократизації” [7, с.64–75].

Варто зазначити, що у західній транзитологічній традиції існують два виміри:

- перший вимір вивчає “перехідний період” і пов’язаний із поняттям “transition”;
- другий вимір вивчає моделі перехідного періоду, тобто саму трансформацію політичного режиму – “transformation”.

Окремі науковці (зокрема В.Гельман [2, с.16]) пропонують використовувати ці поняття як синоніми.

Предметом науки транзитології є різноманітні політичні процеси, які призводять до якісних змін політичного режиму, а об’єктами вивчення – політичні актори, інститути, правові механізми і норми, які регулюють відносини між ними. Отже, стає очевидним, що головним у підходах російських дослідників – транзитологів є спроби врахування неоднозначності розвитку країн у посткомуністичний період і відхід від телеологічної заданості транзитів.

Водночас існує декілька визначень терміну “транзит”. Якщо підійти до цього поняття із виключно етимологічних позицій, то транзитологічні дослідження аналізують політичні зміни перехідного характеру, що пов’язані із встановленням якісно нового стану політичної системи. Предметом дослідження для низки представників наукової спільноти стали процеси переходу від автократичних форм правління до демократичних.

У розумінні російського вченого А. Мельвіля, “транзит” – це “ поняття, яке об’єднує різноманітні за формою процеси переходу від одного політичного стану до іншого, в якості кінцевого пункту переходу зовсім необов’язково (і навіть рідко) виступає саме консолідована демократія”.

Отже, транзити не означають гарантованого переходу до демократії, а від так – її консолідації. У своєму визначенні дослідник обмовився, що: “не усі транзити завершуються переходом до демократичного режиму, який стає основою розвитку суспільства, а процес трансформації слід розуміти як перехід від одного якісного стану політичної і суспільної системи до іншого у широкому значенні ” [7, с.75].

Як вважає західний політолог Р.Саква, “ поняття транзиту як логічної фази у розвитку суспільства від відомого вихідного пункту до відомого кінцевого результату знаходиться у фундаментальних метанаративах сучасності, уявленні про лінійні та універсальні патерни розвитку до яких схильні усі суспільства” [10, с.70].

Іншими словами, світова політична реальність демонструє широкий спектр варіантів розвитку країн, включаючи будь-які переходи від одного недемократичного стану до іншого, створення “ мутантів і гібридів ” що свідчить про різновекторний і різночастотний розвиток країн, які знаходяться на шляху трансформації.

Звернемо увагу на те, що існують поняття, які неможливо однозначно перекласти з англійської мови, але вони влучно відтворюють особливості політичних феноменів у суспільствах системних інформацій. Саме до таких належить поняття “транзит” – калька з англійського слова transition, а не transitive – останній термін більше відноситься до логіки, який в ing – формі означає щось невизначене і те, що розвивається, що проходить між якими – не будь точками, від одної точки стану до іншої і може застигнути у зовсім іншій конфігурації поза цими точками, або перетворитися у автономну точку, тобто набути самостійної якості і створити новий тип соціальних і політичних відносин.

На думку М.Шаповаленко, приблизний слов’янський аналог транзиту – “переход”, “переход к демократии” і “перехід”; означені поняття досить заглиблені у політичному і соціологічному дискурсі, несуть у собі заданість і водночас – відбиток часу, девіантності і необхідності [14, с.110].

У літературі, яка стосується визначення самого поняття “транзит”, наявний хаос, за чого багато авторів в одному і тому ж тексті можуть вживати це поняття у двох значеннях, про що свідчить контекст.

Термін “транзит” доцільно використовувати як перехід, коли мова йде про загальні процеси становлення інститутів мінімалістичної демократії, включаючи і консолідацію. У вузькому значенні даний термін варто вживати у значенні “первинний” або “процедурний”.

На наш погляд, транзитологія – галузь політичної науки, яка має свою історію розвитку, оперує особливими для науки категоріями, включає свою методологію, яка дотична до інших предметних сфер – тимології, аксіології, порівняльної політології. Вона використовує метод порівняльного аналізу. І якщо на початку свого розвитку транзитологія прагнула побудувати універсальну модель переходу від недемократичного стану до демократичного, то згодом більшість транзитологів відмовляються від тимологічного напрямку дослідження. Більше уваги звертається на політичні системи; враховуються ціннісні, культурні, історичні особливості політичної системи.

Як бачимо, процес дослідження набуває багатостороннього характеру.

У даному контексті важливу роль відіграє зв’язок поняття транзиту із подібним до нього, але не тотожним терміном “транзитивність”. Поняття – “транзитивність” є похідним від латинських понять – trans (через, за, з того боку), transitus (um) – прохід, проходження, transeo, transi, transpire (iv) – (переходити, проходити. Також зазначене поняття походить від таких англійських понять, як: transit – а) транзит б) проходження через щось; transitive – (перехідний), transitional (проміжний), transitory (минаючий) період. У контексті цього категорію “політичний транзит” будемо розглядати як характеристику стану перехідного суспільства, його основних підсистем (зокрема – політичної) з одного до іншого, до нового якісного стану.

Зазначимо, що такий стан переходу, його проходження не є однолінійним процесом, а може носити багатовекторний характер розвитку. Тобто, політичний транзит може охоплювати усі типи перехідних станів соціально-політичних систем з точки зору суттєвої зміни їхнього характеру: не тільки від авторитаризму до демократії, але й навпаки – у відповідності до національних, соціокультурних й політичних особливостей, цінностей, звісно, із урахуванням передових наукових світових досягнень.

1. Ачкасов В. А. Россия как разрушающееся традиционное общество / В. Ачкасов // Полис. – 2001. – № 3. – С. 83–92.
2. Гельман В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция / В. Гельман. – М. : МОНФ, 1999. – 241 с.
3. Дегтярев А. А Основы политической теории / А. Дегтярев. – М. : Высшая школа, 1998. – 239 с.
4. Капустин Б. Г. Конец “транзитологии”? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия) / Б. Капустин // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6–26.
5. Колодій А. Політична трансформація в Україні: інституції та люди / А. Колодій // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 12. – С. 205–211.
6. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії : монографія / Н. Латигіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 400 с.
7. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Мельвиль. – М. : МОНФ, 1999. – 108 с.
8. Пугачев В. П. Введение в политологию : учебн. для студ. вузов / В. Пугачев, А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 477 с.
9. Рудич Ф. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы: монография / Ф. Рудич ; НАН Украины ; Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса. – К. : Наукова думка, 2009. – 303 с.
10. Саква Р. Режимная система и гражданское общество в России / Р. Саква // Полис. – 1997. – № 1. – С. 65.